

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ПОЛІТОЛОГІЇ

На правах рукопису

Заремба Олександр Верленович

**МОВНА ПРОБЛЕМА У КОНТЕКСТІ
ЄВРЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ:
ПОВЕРНЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ
Н.ШТІФА**

Спеціальність: 07.00.05 — Етнологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ-1996

АВ 34.674

Дисертацією є рукопис.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

Робота виконана в Інституті національних відносин і політології Національної Академії Наук України

00630549 (R)

- Науковий керівник:** доктор історичних наук, професор Панчук М.І.
- Офіційні опоненти:** доктор історичних наук Нагорна Л.П.
кандидат історичних наук, доцент Гусев В.І.
- Провідна організація:** Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім.М.Рильського Національної Академії Наук України

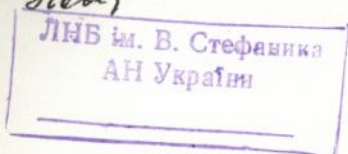
Захист відбудеться "29" травня 1996 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 01.67.01 в Інституті національних відносин і політології НАН України за адресою: 252011, м.Київ-11, вул.Кутузова, 8, кім.202.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Інституту національних відносин і політології НАН України за адресою: 252011, м.Київ-11, вул.Кутузова, 8, кім.218.

Автореферат розіслано "25" квітня 1996 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
Кандидат історичних наук

Ю.А.Левенець

Актуальність теми

Для кожного народу мова — не тільки детермінанта інформаційного поля, не просто засіб спілкування і примноження духовних здобутків, але й один з інструментів самоідентифікації. Онтологія і структура мови, які відбивають історичний досвід народу, є результатом взаємодії багатьох чинників — як антропологічних і фізичних, так і культурно-політичних. Жодне соціо-лінгвістичне дослідження немислиме у відриві від процесів політичного самоутвердження національних спільнот.

Сказане насамперед стосується мовно-культурних проблем народів, які зазнавали гноблення і приниження у складі багатонаціональних імперій. Чимало спільного має драматична історія української і єврейської мов. Непросто складалися і особисті долі мовознавців і культурологів, які обстоювали пріоритети рідної мови, бачили в ній могутній важіль піднесення національної свідомості.

Хоч на території сучасної України у дорадянській період діяли численні єврейські наукові товариства і дослідження таких вчених як С.Дубнов, М.Балабан, С.Ан-ський мали світовий резонанс, жоден з єврейських наукових проєктів не мав державної підтримки, а діяльність науковців-євреїв у державних установах всіляко обмежувалася.

У 20-х роках в Радянській Україні було створено наукові установи, що фінансувалися державою і займалися дослідженнями з єврейської історії та культури у складі ВУАН — Єврейську Історико-Археографічну Комісію, Кафедру єврейської культури, Інститут єврейської пролетарської культури. У 30-х роках всі ці установи зазнали ніщивного розгрому. Лише Кабінет єврейської радянської літератури, мови та фольклору проіснував до 1948 року.

Відкриття бібліотечних фондів, доступність архівних матеріалів, що стали можливими в незалежній Україні, створюють надійний ґрунт для досліджень мовних проблем єврейства, діяльності єврейських наукових організацій. Актуальність зумовлюється не лише місцем євреїв у етнополітичному контексті України не тільки гостротою мовних проблем у сучасній Україні. Вона впливає з самої природи міжмовних контактів, з високого ступеня інтеграції євреїв у громадське, політичне, культурне та наукове життя України. Проблеми стану і статусу української мови виявилися значною мірою пов'язаними із станом і статусом мов інших етнічних груп, зокрема євреїв. Швидкий розвиток культури мовою їдиш у 1920—1930-х

роках у Радянському Союзі тісно пов'язаний з процесами українізації та білорусизації. Тому вивчення і узагальнення досвіду цього періоду є необхідною умовою адекватного розуміння стану, характеру та шляхів розвитку сучасних процесів у мовно-політичному просторі України.

Актуальність теми значною мірою обумовлена також інтересом широких кіл української громадськості до відродження національної мови іврит у Ізраїлі, полемікою навколо перспектив розвитку української та російської мов в українській державі і ролі євреїв, що складала у період 1920–1930-х років значну частину населення великих міст України, у поширенні російськомовної культурної орієнтації. Еволюція поглядів Н.Штіфа на мовне питання становить значний інтерес з огляду на те, що Н.Штіф був засновником єврейських наукових установ на Заході і в Радянському Союзі (Інститут єврейських досліджень /ІВО/, філологічна секція Кафедри Єврейської культури та Інституту єврейської пролетарської культури) і ці установи продовжують свою діяльність у Нью-Йорку та Києві.

Стан наукової розробки проблеми

При підготовці дисертації враховано, що окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в історичних, філологічних, літературознавчих працях, мемуарній та публіцистичній літературі.

Дисертант вивчив і проаналізував понад 120 публікацій з проблеми єврейськими мовами (їдиш, іврит), а також англійською, російською та українською, виданих у Росії, Австро-Угорщині, Радянському Союзі, США, Польщі, Англії, Ізраїлі та в Україні.

Своєрідність громадянської позиції Н.Штіфа, що намагався переступити через ідеологічні розбіжності для конструктивного розв'язання проблем єврейської культури в умовах ідеологічного протистояння між Сходом та Заходом, прирікала його наукову спадщину на забуття. Втім, спроби привернути до неї увагу наукової громадськості робилися як в СРСР, так і в Ізраїлі¹.

Заплановану ІВО у Нью-Йорку монографію, присвячену спадщині Н.Штіфа, не було оприлюднено. Деяке уявлення про неї

¹ Х.Лойцкер. Зайн байтрог ін ундзер культур-ойцер (Вегн Н.Штіф), "Советіш Геймланд", 1969, №12; Й.Черняк. Нохем Штіф. "Ді Голдене Кейт", 1967, №59.

дає праця про єврейські наукові школи і інституції в Радянському Союзі, яка належить перу А.Грінбаума¹.

На основі аналітичного розгляду змісту публікацій з проблеми можна виділити такі аспекти дослідження теми:

- мовний фактор у єврейському національному русі кінця XIX—початку XX ст.; методологічні проблеми вивчення ролі мовного питання у діяльності єврейських об'єднань;
- проблеми дво- та багатомовності у єврейському соціумі, мовної асиміляції та акультурації, мовні проблеми літературної творчості;
- концептуальні проблеми розвитку єврейської культури у країнах Східної Європи у мовно-політичному контексті 1910—1930-х років;
- становище єврейських організацій та установ у СРСР та мовне питання в їх діяльності у 1920—1930-х роках.

Виявлення типологічної схожості рухів, що ставили на меті розвиток обох єврейських мов, виявлення проблематики наукових досліджень культуротворчої діяльності "їдишистської" еліти першої половини XX сторіччя стало можливим завдяки таким чинникам: поступовим згасанням конфронтації між сіоністськими та несіоністськими течіями в діаспорі та Ізраїлі; процесами мовної асиміляції в діаспорі та успішним розвитком івриту в Ізраїлі; розвитком незалежних країн Азії та Африки, що активно проводили мовну політику і давали багатий матеріал для узагальнення у царині соціолінгвістичних та мовнополітологічних досліджень.

У 1970-х роках з'являються піонерські дослідження Дж.Фішмана, М.Вайнрайха, а згодом також праці Е.Голдсмита, У.Вайнрайха²,

¹ А.А.Грінбаум. Еврейская наука и еврейские научные учреждения в Советской России. 1917-1953. М., 1994.

² Ш.Фішман. Натан Бірнбоймс "Ді авойдес фун мізрех-ейропейше їдн", ІВО-Блетер, Банд 1. 1991, с.109-129.

J.A.Fishman. "Bilingualism and Biculturalism as Individual and as Societal phenomena" in J.A.Fishman et al. The Rise and Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity (Berlin, New York, Amsterdam, 1985).

J.A.Fishman. "The Phenomenological and Linguistic Pilgrimage of Yiddish: Some Examples of Functional and Structural Pidginization and Depidginization" in J.A.Fishman (ed.). Advances in the Creation and Revision of Writing Systems (The Hague 1977).

М.Мінца¹, що накреслили коло-проблем вивчення мовної проблеми у єврейському національному русі. Серед них, на нашу думку, можна виділити: проблеми методології; мовний аспект моделей єврейської культури; мовне питання у програмах єврейських політичних партій; мовний аспект діяльності єврейських громадських організацій; мовна поведінка загалу членів єврейських політичних партій та організацій; соціокультурні проблеми функціонування єврейських мов; ставлення до мовних проблем у національних рухах інших народів; проблема періодизації.

Проблемами єврейської соціолінгвістики зокрема у регіоні Східної Європи у період, що нас цікавить, займалися ізраїльські філологи Х.Шмерук, І.Евен-Зохар, В.Чернін, американський лінгвіст Н.Майзель, Г.Естрайх (Оксфорд)².

Концептуальні проблеми розвитку єврейської культури у країнах Східної Європи у мовно-політичному контексті 1900–1930-х роках

J.A.Fishman. "Attracting a Following of High Culture Functions for Language of Everyday Life" in R.L.Cooper (ed.). *Language Spread: Studies in Diffusion and Social Change* (Bloomington 1982).

J.A.Fishman. *Ideology, Society and Language: The Odyssey of Nathan Birnbaum* (Ann Arbor, 1987).

М.Ванрайх *Гешихте фун дер Ідишер шпрах. Баріфн, факти, методи*. Нью-Йорк. ІВО, 1973.

E.S.Goldsmith. *Architects of Yiddishism at the Beginning of the 20th Century*.

E.S.Goldsmith. *Modern Yiddish Culture: The Story of the Yiddish Language Movement* (N4, 1987).

U.Weinreich. *The Field of Yiddish* (New York, 1968).

¹ М.Мінц *Ціоністн ун полей-ціоністн ойф дер Черновіцер шпрах конференц*. ІВО-Блетер, Банд 1, 1991.

² Н.Майзель, Ш.Дубнов ун ді Ідише шпрах. *Цум гебойрнтог фун Ш.Дубнов*. ІКУФ, Нью-Йорк, 1961, №5; Дубнов ун Ахад-Гаам, "Ідише культур", 1961, №2; Проф.Дубнов ун д-р Х.Житловскі, "Ідише культур", 1960, №10.

Шмерук Х. *Сіфрут Ідиш: перахім бетолдотеха*. Тель-Авів, 1978; "Ці кен дер Кеймбріджер манускріпт штіці ді шпільман теоріе", *Ді голдене кейт*, 100 (1979).

Ітамар Евен-Зогар. *Ле бірур мехута ве тапкіда шел лашон гасіфруті яфа бедіглосья*. Гасіфрут, т.ІІ, №2, 1970.

Г.Естрайх *Москвер Ідишер вісншафт: дерфолгн ун проблемен*. Єрушалаймер альманах, 24, 1994.

G.Estraykh. *The Languages of Yehupets, East European Jewish Affairs* (vol.22, N2).

досліджували Л.Давидович, Е.Мендельсон, що керувалися концептуальними принципами теорії модернізації (Т.Шанін) в оцінці подій і явищ досліджуваного періоду¹.

Певний фактичний матеріал і висновки концептуального характеру з історії єврейських установ та організацій (в тому числі наукових та педагогічних) у Радянському Союзі містяться у працях М.Альтшудера, Ц.Гітельмана, Е.Шульмана, Ц.Галеві. Ці дослідники розглядали проблеми взаємозв'язку у формуванні єврейської культури, суспільного оточення та держави у ролі "соціального інженера" (Цві Гітельман)².

Після розгрому єврейських наукових та культурних установ у Радянському Союзі (1948-1952 роки) на дослідження історії єврейських наукових установ було накладено табу. Література мовою їдиш не видавалася до 1959 року. Лише з 1961 року почав виходити мовою їдиш літературний журнал "Советіш Геймланд", де в окремих статтях, що виходили до ювілеїв, містився матеріал про окремих діячів єврейської радянської науки, в тому числі філологів. (Певне розширення тематики спостерігається у період перебудови.)

Пріоритет у соціолінгвістичному дослідженні єврейських мов в Україні, мовного чинника у політичному та громадському житті єврейської спільноти в незалежній українській державі належить В.Матвееву, який спирався на методологічні здобутки Дж.Фішмана, М.Тупайло та М.Феллер вперше ознайомили українську громадскість з історією контактів української та єврейських мов, ставленням до проблем розвитку їдиш та івриту чільних представників єврейської громадської думки та культури³.

¹ E.Mendelsohn. The Jews of East Central Europe between the World Wars (Bloomington: Indiana University Press, 1983).

E.Mendelsohn. Reflections on East European Jewish Politics. (YIVO Annual, 1994, New York).

L.Dawidowicz. The Golden Tradition (Boston: Beacon Press, 1968).

² Альтшудер М. Га-евсекція Бріт Гамоатсот 1918-1930, бейн ле-уміот ве ле-коммунизм. Єрушалаім, 1980; його ж: "Jewish Studies in the Ukraine in the Early Soviet Period", Soviet Jewish Affairs, 7(1) (1977).

E.Shulman. a History of Jewish Education in the Soviet Union (New York, 1971).

Z.Gittelman. Jewish Nationality and Soviet Politics (Princeton, 1972).

Z.Halevy. Jewish School under Czarism and Communism (N.Y. 1976).

³ 20 йор "Советіш Геймланд". Бібліографішер онцайгер, Шпрах-фрагн, М., 1986, с.16-20.

Статті, що висвітлюють діяльність єврейських наукових установ радянського періоду з використанням архівних матеріалів, були надруковані О.Беренштейном, В.Хітерер, С.Водотикою¹. Всі ці матеріали, на думку дисертанта, все ж не дають повного уявлення про різні аспекти діяльності єврейських наукових установ у Радянському Союзі, про її масштаби, напрямки, форми та методи. Тим більше не відтворюють вони масштаб наукової спадщини Н.Штіфа.

Ряд проблем даного тематичного спрямування порушено у зарубіжній літературі. Разом з тим як в Україні, так і за кордоном

Чернин В.Ю. Элементы языковой ситуации у субэтнических групп евреев // Доклад, представленный на конференцию молодых ученых Института этнографии АН СССР, 1984, 15с.

Куковецкий М. Ді хойнт-етапн фун дер етнішер гешихте фун ді Ідн аф дер хайнцтайткер теріторіе фун Українне // Советіш Геймланд. 1989, Т.7, с.100-105.

Матвеев В.И. Политизация языка иврит. Вопросы социолінгвістики. Матеріали советських соціолінгвістів к XII Всемирному конгрессу социологов (Мадрид, 9-13 июля 1990 г.) – М.: АН СССР. – с.79-81.

Матвеев В.І. Іудаїзм: мови і культура. Мовознавство, №2(153), 1993, с.49-55.

Матвеев В.И. Язык и культура: некоторые аспекты исторических и современных контактов славянских и еврейских языков. Kalbotuga, 1992, №43(2). Языки. Культура. Контакты. Научные труды. Изд-во Вильнюсского университета, 1993, с.5-12.

Тупайло М.В. Українсько-єврейські мовні взаємовпливи. Єврейське населення Півдня України. Тези наукової конференції. Запоріжжя, 1992, с.23-25.

Тупайло М.В. Їдиш-іврит-український словник прислів'їв та приказок. Замість передмови. Відродження, 1994, №4, с.26-28.

Феллер М. "Пошуки, роздуми і слогади єврея, який пам'ятає своїх ділів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них", Дрогобич, 1994.

¹ Беренштейн О.Б. О судьбе Кабинета еврейской литературы, языка и фольклора АН Украины. Пам'ятати заради життя. К., 1993, с.83-89.

Хітерер В. Еврейская историко-археологическая комиссия Всеукраинской Академии Наук (ВУАН). 36. "Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції". Київ, 22-23 листопада 1993 року, Київ, 1994, с.176-182.

С.Г.Водотика. "Традиції вивчення єврейської історії та літератури в установах АН України і сучасність". Пам'ятати заради життя. Матеріали "круглого столу" з приводу 40-річчя загибелі членів Єврейського антифашистського комітету. Київ, серпень 1992 р. Київ, 1993, с.110-118.

відсутні комплексні дослідження з проблем розвитку мови і культури їдиш в Україні. Відсутні також монографічні дослідження, присвячені діяльності філологів у єврейських наукових установах, фінансованих радянською державою. Це стосується як діяльності Кафедри єврейської культури, Інституту єврейської пролетарської культури та Кабінету єврейської радянської літератури, мови та фольклору в цілому, так і окремих представників єврейської радянської філології — Н.Штіфа, А.Зарецького, М.Еріка, Е.Співака, Х.Лойцкера, Ш.Добіна та інших.

Дисертант вважає, що в оприлюднених публікаціях недостатньо висвітлено вплив українського національного відродження 1920-х років на розвиток київської філологічної школи 1920–1930-х років, що призводить до недостатньо документованих і тенденційних висновків у наукових працях, до фактичних помилок у наукових виданнях¹.

З урахуванням стану розробки проблеми та наявності ще не використаних або недостатньо досліджених публікацій та архівних документів визначені мета і конкретні завдання дисертаційного дослідження.

Об'єктом дослідження є насамперед публікації, що дають уявлення про еволюцію поглядів Н.Штіфа щодо мовного питання у контексті його діяльності як у дорадянський період, так і на посаді керівника філологічної секції Кафедри єврейської культури та Інституту єврейської пролетарської культури (1927-1933).

Хронологічні рамки дослідження обумовлені прагненням розглянути етапи становлення Н.Штіфа як вченого. Початковою датою є 1900 рік, а головна увага приділена розробці моделі єврейської культури та його діяльності на посаді керівника радянських наукових установ — філологічних секцій Кафедри єврейської культури та інституту єврейської пролетарської культури ВУАН (1927-1933).

Метою дослідження є показ місця і ролі мовного питання у єврейському національному русі і його відображення у працях Н.Штіфа. Автор вважав необхідним накреслити проблеми вивчення мовного питання у єврейському національному русі, дослідити особливості моделі єврейської культури, що її розвивав Н.Штіф,

¹ Див. російський переклад праці Альфреда Абрахама Грінбаума "Еврейская наука и еврейские научные учреждения в Советской России", 1917-1953. М., 1994. Стаття "Баал Димьен" у "Краткой еврейской энциклопедии", т.І.

показати місце наукового доробку Н.Штіфа у мовно-політичній ситуації кінця ХІХ—початку ХХ ст.

В процесі дослідження необхідно було вирішити такі конкретні завдання: розкрити динаміку мовної ситуації у традиційному єврейському суспільстві Східної Європи; проаналізувати урядову політику щодо статусу єврейських мов у Росії та Австро-Угорщині; накреслити основні проблеми вивчення мовного аспекту єврейського національного руху (питання методології, моделі єврейської культури, мовне питання у програмах та практичній діяльності єврейських партій, соціокультурних контекст мовної проблеми, питання періодизації); проаналізувати громадсько-політичну, журналістську та наукову діяльність Н.Штіфа у період 1900-1926 років; дослідити радянський період наукової діяльності Н.Штіфа; проаналізувати основні аспекти моделі єврейської культури, яку розвивав Н.Штіф, зокрема на основі його праць "Євреї та їдиш" та "Гуманізм у ранній літературі їдиш"; визначити місце і значення наукової спадщини Н.Штіфа на сучасному етапі мовно-культурного розвитку єврейства.

Наукова новизна дисертації визначається висвітленням мовних проблем у зв'язку з діалектикою внутрішнього розвитку єврейського національного руху на фоні зіткнення різних, а подекуди і протилежних ідеологічних та політичних підходів єврейської громадсько-політичної думки до розв'язання мовного питання. Значна увага приділяється еволюції поглядів Н.Штіфа на мовне питання, визначенню ролі і місця його наукової спадщини у сучасному мовно-політичному контексті.

Торкаючись особливостей підходу до розкриття теми, необхідно звернути увагу на таке:

- по-перше, зусилля дисертанта були сконцентровані на аналізі та узагальненні мало вивчених джерел мовою їдиш, зокрема тих, що стосуються діяльності Н.Штіфа (журналістської, громадської та наукової), та єврейських наукових організацій у 1927-1933 роках;
- по-друге, головним об'єктом аналізу є дослідження еволюції поглядів Н.Штіфа на шляхи розв'язання мовного питання.

Джерельну базу дослідження склали насамперед праці самого Н.Штіфа (що виступав також під псевдонімами Бал-Дімйон, Ровенський та Мечтатель): "Євреї та їдиш" (Київ, 1919), "Гуманізм у старій єврейській літературі на їдиш" (Київ, 1920), "Їдиш та єврейська культура" (Каунас, 1922), "Організація єврейської науки" (Вільнюс, 1928), а також численні публікації у журналах "Їдише

вельт", "Фрайнд", "Цукунфт", "Рассвет", "Восход", збірниках "Дер Пінкас", "ІВО-Блетер", що досліджувалися за бібліографією праць Н.Штіфа, укладено Й.Аніловичем.

Для дослідження другого періоду діяльності Н.Штіфа особливе значення мають журнали "Ді Ідише шпрах" (1927-1930) та "Дер Шпрах фронт" (1930-1934). Н.Штіф був редактором обох журналів (до своєї смерті у 1933 році), а також автором багатьох вміщених у них матеріалів. Журнали "Ді Ройте Вельт" та "Ратн-білдунг" містять чимало статей з проблем мовознавства та розвитку єврейських наукових установ, що належать Н.Штіфу та іншим філологам.

Певне значення для дослідження матеріалів за темою мають джерела другої групи — архівні фонди Президії НАН України, де зосереджено архіви єврейської пролетарської культури та Кабінету єврейської культури.

У секторі сходознавства ЦНБ ім.Вернадського вивчалися архівні матеріали з Інституту єврейської пролетарської культури, а також книжкові колекції, що належали Н.Штіфу.

Фонди ЦДАВО України (Центрального державного архіву вищих органів влади і органів державного управління України) і ЦДАГО України (Центрального державного архіву громадських об'єднань України) містять величезний масив документів, що висвітлюють мовнополітичний контекст еволюції єврейського національного руху в Україні, мовне питання у діяльності єврейських політичних партій та організацій, мовний аспект в урядовій політиці. Це звіти з'їздів, конференцій, циркулярні листи, документи УНР, євсекцій та інших партійних органів, повідомлення, довідки та аналітичні розробки з питань діяльності єврейських організацій.

До третьої групи джерел належать матеріали преси та мемуарна література. Періодичні видання є джерелом значного фактичного та аналітичного матеріалу з мовного питання і дозволяють простежити динаміку стратегії і тактики різних політичних сил у сфері мовної політики. Крім вищезгаданих видань першої половини ХХ століття, у дисертації використані періодичні видання мовою їдиш 1950—1990-х років: "Советіш Геймланд", "Голдене Кейт", "Форвейтс", "Лебенсфрагн", "Ундзере Цайт", "Афн Швел", "Ді Пен", "Єрушалаймер Альманах".

У дисертації використовувалася мемуарна література, зокрема "Автобіографія" Н.Штіфа (ІВО-Блетер, 1933, V, Вільно), спогади колишніх працівників Інституту єврейської пролетарської культури Е.Розенталь-Шнейдерман ("Ойфн вегн ун умвегн" — "Шляхами і

манівцями" /Лдиш/ — Тель-Авів, у 4-х т.т.) та Олександра Померанця ("Совети хануге малкес" — "Мученики радянської влади", Буенос-Айрес, 1964).

Практичне значення дисертації. Автор сподівається, що його дослідження вносить певний, хай і невеликий, вклад у розвиток порівняльного мовознавства, єврейського національного руху, у висвітлення історії наукових установ як у Радянській Україні, так і в країнах Східної Європи, а також, враховуючи традиції ІВФ, у США. Матеріал дисертації може бути використаний для наукових досліджень з історії науки в Україні, для вивчення мовної ситуації в Україні 1920—1930-х років, для створення відповідних спецкурсів, підручників, довідників і т.ін.

Фактичні дані та оцінки, що містяться у матеріалах дисертації, можуть бути використані науковцями, лекторами, громадськими та політичними діячами, працівниками засобів масової інформації.

Апробація роботи. Основні положення й висновки дисертації викладені у трьох публікаціях автора, висвітлені в доповідях і виступах на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях та семінарах, обговорювались на засіданнях відділу єврейської історії та культури, а також на вченій Раді Інституту національних відносин і політології НАН України.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури й джерел, додатків (бібліографія праць Н.Штіфа, словник термінів та бібліографічні довідки).

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її хронологічні рамки, мета й основні завдання дослідження, аналізуються стан наукової розробки і джерелознавча база, наукова новизна і практичне значення дисертації.

У першому розділі — "Єврейська суспільність і мовна проблема. Мовний фактор у єврейському національному русі" — розкривається специфіка мовно-політичної ситуації наприкінці ХІХ—початку ХХ ст., ставлення основних суспільно-політичних рухів єврейства до єврейських мов та еволюція поглядів чільних представників єврейської громадсько-політичної думки на місце і роль євреїв у країнах Східної Європи.

Відзначено, що у традиційній єврейській суспільності панувала диглосія (їдиш та іврит), при чому обидві мови використовувалися у чітко розмежованих функціональних сферах¹. Дисертант поділяє точку зору Езри Мендельсона, що внаслідок ізоляції від політичного життя Європи у єврейському соціумі політична діяльність розвивається із запізненням². Про політичні акції та свідомі організаційні заходи, скеровані на зміну статус-кво, що існував у функціонуванні мов, можна говорити лише у зв'язку з поширенням ідей Гаскалі (Просвітництва) серед євреїв Німеччини наприкінці ХІХ—початку ХХ ст.

У розділі показано, що розвиток літератури і преси на івриті і дискримінаційні заходи щодо мови їдиш були пов'язані з орієнтацією діячів Просвіти на європейську культуру, де мова Біблії традиційно мала високий статус. Про безпосередній зв'язок Просвітництва з європеїзацією свідчить процес асиміляції євреїв Центральної Європи (втрати мови їдиш і занепад літератури на івриті).

Просвітницькі ідеї на ґрунті України (спочатку Галичини, а потім Наддніпрянщини) привели до бурхливого розвитку мовного самоусвідомлення євреїв. Водночас вони стимулювали пошуки переходу від двомовності до одномовності за прикладом сусідніх народів Австрійської імперії та Росії, у тому числі українського.

У розділі проведено порівняльний аналіз ролі мовного питання у національному русі євреїв та інших народів регіону, виділено їхні спільні риси та особливості. Особливий акцент зроблено на аналізі урядової політики Австрії та Росії щодо єврейських мов. На думку дисертанта, рух за національно-культурну автономію євреїв на Сході Європи і легітимізацію розмовної мови їдиш можна зрозуміти лише у контексті боротьби недержавних народів регіону (в т.ч. українців) за мовнокультурні права.

Чимало уваги в розділі приділено проблемам вивчення мовного чинника у єврейському національному русі: методологічні проблеми, типологія моделей єврейської культури, мовне питання у програмах єврейських партій /Бунд, Поалей-Ціон, Сіоністи/, соціокультурний контекст та питання періодизації. Втім, аналіз публікацій єврейської преси та статистичних даних свідчить, що у цей період, незважаючи

¹ Ітамар Евен-Зохар. Ле бірур мехута ве тапкіда шел лашон гасіфрут іфа бедіглосія. (Природа і функціоналізація мови художньої літератури в умовах диглосії). Гасіфрут, т.ІІ, №2, 1970 (іврит).

² Ezra Mendelsohn. The Jews of Central Europe between the World Wars. Bloomington: Indiana University Press, 1983.

на бурхливий розвиток культури на їдиш та івриті і активні організаційні заходи єврейських політичних партій та організацій, у єврейському середовищі назрівають тенденції до мовної асиміляції¹.

Дисертант приходить до висновку, що перша світова війна обірвала процес творення власної національної еліти серед євреїв Східної Європи, яка могла б керувати процесами мовнокультурного розвитку. Так само як і українці, євреї прийшли до переломного періоду 1917-1920 недостатньо підготовленими. Їм явно бракувало сил для організації успішного опору як об'єктивним тенденціям до асиміляції, так і репресивній політиці властей, спрямованій на примусову дезинтеграцію мовнокультурної структури етносу.

У другому розділі — "Громадська, журналістська та наукова діяльність Н.Штіфа. 1900-1926" — висвітлюється процес становлення Штіфа як вченого і журналіста, проаналізовано його підходи до аналізу мовної ситуації у єврейському національному русі.

Дисертант виділяє три етапи діяльності Н.Штіфа у цей період — від перших публікацій до переїзду у СРСР (1895-1926).

1. 1895-1910. На цьому етапі відбувається формування громадянської позиції Н.Штіфа — від участі у радикальних молодіжних сіоністських гуртках Києва до переходу на позиції автономізму і активної роботи у "Фолспартей", (Петербург, Вільна, Рівне), одним із засновників якої він був. Від російськомовної публіцистики Н.Штіф переходить до публікацій на теми їдишизму, обстоює статус мови їдиш як національної мови єврейського народу.

Подібно до представників інтелігенції інших недержавних народів Східної Європи (В.Ганка, І.Гаспринський), Н.Штіф звертається до стародавніх літературних пам'яток ("Шмуел-бух", "Бове-бух", "Йосипон") з метою реконструкції літературної традиції мовою їдиш, а також віднайдення у середньовічних літературних текстах тих рис, що відповідали його моделі світської, демократичної, гуманістичної культури мовою їдиш².

2. 1910-1921. Н.Штіф починає з ідеологічних міркувань писати виключно мовою їдиш (1910 рік), розгортає активну роботу як організатор видавничої справи і стає фактичним керівником

¹ Gennady Estraykh. The Languages of Yehupets. East European Jewish Affairs, vol.22, N2.

² Бал-Діміон. Гуманізм і в дер елтерер їдишер літератур. (Гуманізм у давній літературі мовою їдиш), Київ, 1920, (їдиш).

найбільшого в світі видавництва літератури мовою їдиш (Клецкін Фарлаг) у Вільні.

Як громадський діяч Н.Штіф організує допомогу біженцям під час першої світової війни. У короткий період розквіту єврейського культурного та політичного життя у Петрограді та Москві (1917-1918 роки) він розгортає активну діяльність по створенню повноцінних єврейських структур під час перебування в Києві (1918-1920).

Значну увагу у розділі приділено: аналізу найпопулярнішої праці Н.Штіфа "Євреї та їдиш" (Київ, 1919), де викладено кредо науковця та його погляд на актуальні проблеми мовної політики. Серед положень праці дисертант виділяє такі: принцип культурно-національної автономії, секулярність культури, їдиш як головна національна єврейська мова, державна підтримка єврейської культурно-національної автономії та мови їдиш; співпраця з національними рухами народів, серед яких живуть євреї.

3. 1921-1926. У цей період Н.Штіф працює у Каунасі, Вільні та Берліні, розробляючи проекти організації науково-дослідних установ з орієнтацією на мову їдиш. Підкріплені допоміжними структурами, що мали охоплювати діяльність всієї єврейської громади, вони перетворилися б на своєрідне єврейське міністерство¹.

Реалізуючи свої плани, Н.Штіф разом з лінгвістом М.Вайнрахом виступає як один із засновників інституту ІВО у Вільні.

Дисертант вважає, що переїзд Н.Штіфа до Радянського Союзу у 1926 році був пов'язаний з "політикою коренізації", зокрема з курсом радянських властей на широку державну підтримку і фінансування мережі освітніх, наукових установ та преси мовою їдиш. Саме ця підтримка, якої Н.Штіфу бракувало у Польщі, а також досвід діяльності в Україні зумовили його переїзд до Києва у 1926 році.

У третьому розділі – "Н.Штіф як керівник радянських наукових установ" – розкривається суперечливий характер діяльності Н.Штіфа у філологічній секції Кафедри єврейської культури (1926-1929), у філологічній секції Інституту єврейської пролетарської культури (1929-1933) та редакторської діяльності в журналах "Ді їдише шпрах" (1927-1930) та "Афи шпрахфронт" (1930-1933).

Як свідчать матеріали журналу "Ді їдише шпрах", у 1926-1930 роках діяльність Н.Штіфа у Києві мало відрізнялася за формою і змістом від його роботи у Вільні. Кафедра єврейської культури та

¹ Організація єврейської науки, Вільно, 1928 (їдиш).

ІВО підтримували дружні зв'язки, обмінювалися матеріалами, дослідження обох організацій базувалися на концепції світської, демократичної єврейської культури мовою їдиш¹. Але поступово демократизм Штіфа з орієнтацією на народництво ("фолкізм") та "їдишлекхайт" (єврейські народні традиції) і мовний пуризм починають піддаватися все гострішим нападкам².

Після всесоюзної мовної конференції у Києві (1930), де Н.Штіфа було піддано гострій критиці, а також виходу праці А.Зарецького "Фар а прлетаріше шпрах" ("За пролетарську мову", Київ, 1931), Н.Штіф змушений був виступити у пресі з заявами у дусі самокритики³. Саме у цей час з-під його пера виходять публікації вульгарно-соціологізаторського характеру, що викликали шок на Заході⁴.

"Революція і реакція у мові", "Соціальна диференціація у мові їдиш" та інші роботи Н.Штіфа цього періоду (1930-1933) свідчать про поступки науковця "теоріям" реакційності гебрейської мови (івриту)⁵. Разом з тим мемуари співробітників Штіфа (Е.Розенталь-Шнайдерман, Й.Черняк) і практичні кроки самого Штіфа (опір кампанії переведу їдиш на латинський алфавіт, виступи разом з Е.Співаком проти теорії "пролетарської мови") вказують на наміри Штіфа ціною компромісів зберегти "поміркований, зважений курс" у розвитку єврейської культури і науки.

У розділі підкреслюється, що цюкування Н.Штіфа було синхронізовано зі справою СВУ. Звинувачення С.Єфремова та А.Ніковського у націоналістичному пуризмі, шовінізмі та "мовному шкідництві", висунуті проти них представником "мовного фронту" А.Зарецьким, означали також початок кампанії проти "фолькізму" Штіфа та "фашизованого їдишизму" ІВО⁵.

У розділі також розглядається у теоретичному та практичному плані місце наукової спадщини Н.Штіфа в сучасних умовах.

¹ /14/ "Ді їдише шпрах", 1927 (2), 1928 (1).

² "Ді їдише шпрах", 1929 (1), 1930 (2).

³ Й.Ліберберг. Фар партейшкайт ін їдишер вісшафтлехер арбайт. "Ді їдише шпрах", 1930 (25), 6, с.1-15.

⁴ /17/ М.Вайнрайх. Вос із їдиш гевен ун гебреїш? "Ді цукунфт", 1931, березень.

⁵ /18/ Н.Штіф. Ді соціале діференціаціе ін їдиш. "Ді їдише шпрах", 18-17, 1929.

⁵ /19/ А.Зарецькі. "Фар а прлетаріше шпрах". Київ, 1931. Я.Сосіс. "Фашизіртер їдишизм ун зайн вісшафт". Мінськ, 1930.

Розглянуто динаміку мовно-культурних процесів серед єврейських громад світу, результатом яких стало знуження функціональної сфери мови Ідиш, розквіт іврит у Ізраїлі та прискорення мовної асиміляції євреїв у країнах Америки. За цих умов деякі концептуальні положення, що їх розвивав Штіф (наприклад, Ідиш як національна мова більшості євреїв), втратили свою актуальність, але інші (національно-культурна автономія у країнах діаспори, взаємозв'язки між єврейською культурою та культурами інших народів, проблеми асиміляції, секулярної та релігійної культури) продовжують хвилювати широкі кола єврейської громадськості.

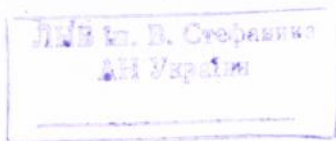
Дисертант спініється на проблемах статусу і стану мови Ідиш в Ізраїлі та країнах діаспори, зокрема в Україні, полеміці щодо відродження культури мовою Ідиш, вивчення єврейських мов в Україні, проблеми ставлення до єврейської радянської науки у цьому контексті¹.

У заключенні підбито підсумки дослідження, зроблено узагальнюючі висновки, сформульовано певні рекомендації.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист:

- наукову і громадську діяльність Н.Штіфа треба оцінювати, виходячи з ролі мовного чинника у єврейському національному русі в історичному контексті першої половини ХХ сторіччя;
- концепція єврейської культури, розроблена Н.Штіфом, типологічно пов'язана з етно-генеалогічними моделями, поширеними у Східній Європі і спрямованими на мобілізацію етнічності через всебічний розвиток мови і національної духовності;
- серед характерних особливостей культурної моделі Н.Штіфа слід відзначити: секулярність, демократизм, орієнтацію на мову Ідиш, відкритість щодо національних культур інших народів;

¹ М.Дунец. Ідиш — лінгва граде Ін Ісроел. (Статус найбільшого сприяння мові Ідиш у Ізраїлі). "Єрушалаймер Альманах", Єрусалим, 1994; В честь языка идиш. Матеріали спеціального засідання кнессета. Ієрусалим, 1994; Д.Тіщенко. Дурх Ідиш цу Ідишкайт. (Через мову Ідиш до єврейства), "Форвертс", Нью-Йорк, 15.09, 1994; М.Тунайло. Вивчення єврейських мов у кабінеті єврейської культури (у рукописі). К., 1995. Л.Хейфец-Поляковскій. Культура идиш в Украине. "Возрождение", Киев, №7-8, 1995.

- для діяльності Н.Штіфа-мовознавця був притаманний пошук синтезу між європейською та єврейською культурною традицією, що відбилася на його працях з історії мови та стилістики мови Ідиш;

- курс на асиміляцію євреїв, який з початку 1930-х років став урядовою політикою у Радянському Союзі, призвів до конфронтації Н.Штіфа з офіційною радянською наукою, що демонструють численні матеріали, досліджені у дисертації;

- переосмислення наукової спадщини Н.Штіфа набуває актуальності в наш час, коли широкі кола єврейської громадськості хвилюють проблеми асиміляції, збереження єврейської ідентичності в діаспорі, взаємозв'язки між релігійною та секулярною традицією в єврейській культурі.

Наприкінці заключення сформульовані дві групи рекомендацій.

Перша – організаційного характеру: встановити партнерські зв'язки з інститутом ІВО у Нью-Йорку, засновником якого був Н.Штіф, розпочати видання наукового кварталника мовами Ідиш та іврит під егідою Інституту національних відносин і політології та Міністерства у справах національностей та міграцій. Друга група рекомендацій спрямована на більш глибоке дослідження наукової спадщини єврейських науковців радянського періоду. Цьому, на думку дисертанта, може сприяти видання монографій "Єврейські наукові установи України", збірника документів з історії єврейських наукових установ радянського періоду, "Хрестоматії і історії єврейської радянської філології в Україні", "Лексикону єврейської науки радянського періоду".

**Основні аспекти дисертаційного дослідження
викладені в публікаціях автора:**

1. Гебраїзовані освітні структури (школи "іврит бе іврит") у контексті єврейсько-російських взаємин в Україні на початку ХХ сторіччя. // "Міжнаціональні відносини на Півдні України: історія та сучасність". Тези всеукраїнської наукової конференції. Запоріжжя, 1993, с.130-134.

2. Єврейська національна ідея в контексті історії ("Прогресивний націоналізм" С.Дубнова та "Інтегральний націоналізм" В.Жаботинського) // Єврейське населення Півдня України: дослідження і документи. Випуск 1, Запоріжжя, 1994, с.7-13.

3. Здобутки, перспективи // Актуальні проблеми історії євреїв України, К., 1995, с.3-5.

**Заремба А.В. Языковая проблема в контексте
еврейского национального движения:
возвращение научного наследия Н.Штифа**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.05 – Этнология. Институт национальных отношений и политологии НАН Украины. Киев, 1996.

Защищается текст диссертации, в котором на основе многообразных источников, главным образом на языке идиш, рассматривается деятельность ученого-языковеда и организатора науки Н.Штифа. Рассмотрен широкий круг проблем, относящихся к исследованию языкового фактора в еврейском национальном движении. Проанализирована научная, журналистская и общественная деятельность Н.Штифа в 1900-1926 годах, особенности разработанной в его произведениях модели еврейской национальной культуры. Раскрыты особенности деятельности Н.Штифа в еврейских научных учреждениях Киева (1926-1933).

Затронута проблема актуальности наследия Н.Штифа, его значения для дальнейшего развития языка и культуры идиш.

**Zaremba A.V. The Problem of Language in the Context
of Jewish National Movement:
The Return of N.Shtif's Scholarly Heritage.**

The thesis is presented for academic degree of Kandidat of historical sciences; specialty 07.00.05 – Ethnology. The Institute of Ethnic and Political Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1996.

The text of the thesis is based on various sources mainly in Yiddish and is devoted to the activities of N.Shtif scholar in the field of linguistics and organizer of Jewish scholarship in Yiddish. Wide range of problems related to the study of language factor in Jewish national movement is considered. Scholarly, journalist and public activity of N.Shtif in 1900-1926 is analyzed as well as the peculiarities of the pattern of Jewish national culture developed in his works. The activity of N.Shtif in Jewish scholarly institutions in 1926-1933 is spotlighted.

Problems of perception N.Shtif's heritage to date and its importance for the further development of Yiddish language and culture are touched upon.

Ключові слова: євреї України, євреї, єврейська громада, мовна проблема, єврейський національний рух, наукові установи.

Підписано до друку 24.04.1996р. Об'єм I, I. Формат 60x84 I/I6
Друк офсетний. Тир. 100 пр. Зам. 102. Безкоштовно.

ЛОД УДПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 34.674

IN HALL 1740

ITEM 210 1000
INVENTORY